شانۆنامەی (میوانێك لە سەر زەمینی دوورەوە) ی بەختیار عەلی و چەند سەرنجێك. سەدیق سەعید ڕواندزی

دەقی شانۆیی وەك ژانڕێكی هونەری، هاوشێوەی هەر دەقێكی دیكەی نووسراو، بونیادێكی واتایی و زمانەوانی هەیە، وەلێ جیاوازی لەگەڵ دەقەكانی دیكەدا ئەوەیە، كە لە شانۆدا، وشە و دەربڕینەكان تەرجەمەی واقیع دەكرێن و لە زمانی نووسینەوە دەبنە زمانی جووڵە و ئاماژە و گەیاندن. بۆیە دەقی شانۆیی وەك تێكستێكی نووسراو، بە بێ نمایشكردن، ئەو ڕەهەندە واتاییە ناگەیەنێت وەك ئەوەی لە دەقی دیكەدا دەبینرێت، چونكە لە بنەڕەتدا بۆ نمایشكردنە و زمانی تێكست، زمانی جەستە و ڕۆڵ بینینە، لەوەی زمانی خوێندراو بێت، لە زمانی شانۆدا، ئێمە هەر تەنها لە پەیوەندی بە خوێندنەوە وەك كردەیەكی هزری نین، بەڵكو لە سەر چەندین ئاستی جیادا و لە ڕێگەی كۆی هەستەكانمانەوە بەر دەق دەكەوین، بەو پێیەی دەقی شانۆ، هەر تەنها دەقێكی خوێندراو نییە، بەڵكو نمایشكارانەشە و دەخرێتە سەر مینبەری شانۆ و دەبینرێت. ئەوەی دەقێكی شانۆیی لە دەقێكی ڕۆمان و چیڕۆك جیا دەكاتەوە، ئەو ئاستە نمایشكاریەیە كە دەشێ بە بێ بینینیشی، تەنها لە ڕێگەی خوێندنەوە و پەیوەندی كارەكتەرەكان و زمان و دەربڕین و جووڵەیان، هەستی پێ بكەین و بەریبكەوین. ئەگەر مرۆڤێك لەو پەڕی تیور□یدا، لە میانەی گێڕانەوەی ڕووداوێكی نێو ڕۆماندا، نەتوانێت ئەو پەرچە كرداری□ دەروونییەی خۆی لە پەیوەندی بە ئەوانیتر بگەیەنێت، ئەوا لە شانۆدا دەتوانێت، چونكە لە شانۆدا هەر تەنها گێڕانەوە بوونی نییە، بەڵكو پەیوەندی زمانی و جەستەیی و سایكۆلۆژی كارەكتەرەكانیش هەیە، بەو مانایەی ئێمە دەتوانین درك بە تو□□ییەكانی كارەكتەرێكی نێو شانۆ لە كاتی نمایشدا بكەین، هەر ئەمەشە جیاوازی خوێنەوە و بینین لە ڕووی گوتارەوە لە شانۆ و ڕۆماندا دەردەخات كە لەوەی یەكەمیان زمانێكی نمایش و بەرجەستەییە، لەوەی تریان زمانێكی خوێنراو بێ جووڵە و دەنگ و سەدایە. شانۆنامەی (میوانێك لە سەر زەمینێكی دوورەوە) باس لە وێرانكردن و تێكدانی گوندەكانی كوردستان و پرۆسەی بەدناوی ئەنفال، بە شێوەیەكی ناڕاستەوخۆ دەكات. لەو شانۆنامەیەدا،

سوپاسالار و ئەفسەرە سەربازییەکان، دوای ئەوەی گوندەکان وێران دەکەن، ژن وکچەکان بە دیل دەگرن و لە نێو ئەو هەموو کچانەدا، یەکێکییان زۆر جوان و سەرنجڕاکێشە بۆیە سەلیمی بەردەستی سوپاسالار، داوا لە فەرماندەکەی دەکات، کە بەخۆی، واتا سوپا سالار بێت. جوانی ئەم کچە بە کەنیزەکراوە، وا لە هەمووان دەکات، وەك حۆرییەك بیبینن و بیناسێنن، بۆیە سەلیمی (هاوەڵی موەاسیل) ی سوپاسالار، کە کارەکەر و بەردەستی سوپاسالارە، لەگەڵ نادیەی خزمەتکاری ماڵی سوپاسالار، پێشنیاری ئەوە دەکەن ئەوکچە وەك دەسکەوتی شەڕ و وێرانکردنی گوندەکان، بەخۆی هەڵبگرێتەوە، ئەویش لە سەر داوای ئەوان، گەیدەداتەوە و ناوی دەنێت سوندس. سوپاسالار، بڕوای وایە، ئەمە لە پاداشتی سەرکەوتنییەتی لە شەڕدا، خوا ئەم جوانەی پێشکەش کردووە. جوانی سوندس، دەبێتە پرس و بابەتی هەمووان و هەرکە دەیبینێت، سەرسامی دەبێت، بۆیە سوپاسالار و سەلیم، ڕێکدەکەون کە لە بەنێیکدا سوندس وەك حۆرییەکی بەهەشت، کە لە ئاسمانەوە بۆ سوپاسالار دابەزیوە، بناسێنن و ئیدی لە ئاهەنگێکدا کە سوفیانی فۆتۆگرافەر، ئەنوەری نیگارکێش، سەلامی پەیکەرتاش و چەندین ئەفسەر و سەرباز و ژنە کارەکەرەکانی دیکەی ماڵی سوپاسالار تیادا بەشدار دەبن، سوندس دەناسێنرێت و بەڵام لیوا ڕوکن وەفیق، خۆی لە بەر جوانییەکەی ناگرێت و پەلاماری دەدات. چیرۆکی سوندس، دەگاتەوە سەرۆکی وڵات کە نابینایە، سەرۆك پێی وایە ئەم ژنە، دەبێتە سەرچاوەی ئاشووب و تێکدانی ئاسایشی کۆمەڵایەتی و نێوخۆی، بۆیە دەبێت وەك ژنەکانی دیکە، بکوژرێت و بزر بکرێت، بەڵام بە خۆکوشتنی سوپاسالار لە غەم و مەراقدا، ئیدی سەلیم، سوندس بۆ ماوەی پێنچ ساڵ دەشارێتەوە، تاکو سیستەمی وڵات دەڕووخێت و ئەمیری موسڵمانان دێت و سەلیم و نادییە و هەمووان بەیعەت بە ئەمیر دەدەن. بەگومان کارەکتەرەکانی نێو دەقێکی ڕۆمان، یان چیرۆك و شانۆنامە، دەبێ لە ڕووی شوناسی کەسی و کۆمەڵایەتی، پیشە و ئاستی تێگەیشتن و هوشیاری و جیهانبینییان لە یەکتری جیا بن. ئەم جیاوازکەوتنەوەیە، بەشەکە لەو سرووشتە کۆمەڵایەتی و بایەلۆژییەی مرۆڤەکان هەیانە، بەو مانایەی مرۆڤەکان دواجار لە ڕووی شوناس و بیرکردنەوە، جیاواز دەکەونەوە لە یەکتری، لە ڕووی زمان و هەڵسوکەوت و کردارو ڕەفتارەکان. ئەم جیاواز کەوتنەوەیە، لە دەقی ئەدەبیدا، دەبێ زۆر بە وردی و لە ڕووبەری ڕووداوەکاندا دەربخرێت و جەخت لە ناسنامەی سەربەخۆیی کەسایەتییەکان بکرێتەوە، کە خۆیان دواجار وەك مرۆڤێکی سەربەخۆ لە دەرەوەی دەسەڵاتی نووسەر، بیر بکەنەوە و هاوتەریب لەگەڵ ڕووداوەکاندا بڕۆن، چونکە لە نێوان دەنگی گێڕەرەوەی هەمووشتزانی دەرەوەی فەزای دەقەکە، لەگەڵ

گ□□□□و□ی نێو دەقەکە کە لە سەر زمانی کارەکتەرەکان دەگێردرێتەوە، دەبێ جیاوازییەکی بنچینەیی هەبێت، ئەگینا بە ئاسانی زاڵبوونی دەنگی نووسەر بە سەر ڕووداوەکان دەبینرێت. لەو ڕوانگەیەوە، لە و شانۆنامەیەدا، گەر لە سەر زمانی کارەکتەرەکان و پێگە و ئاستی تێگەیشتن شوناسی پیشەیی و کۆمەڵایەتییان بوەستین، دەبینین هەست بە بۆشایەکی گەورە دەکەین. سەرەتا ئەو کارەکتەرانەی کە ڕۆڵی سەلیم، سوپاسالار، ئەفسەر و لیوا ڕوکن دەبینن، هەموویان کارەکتەری سەربازین. هەڵبەتە سەرباز لە پاڵ شوناسی کەسی و کۆمەڵایەتییانەی خۆی، شوناسێکی دیکەی هەیە کە ئەویش سیفەتی سەربازییە. سەرباز کەسێکە، پابەندبوونێکی دیسپلینی و سەربازی هەیە و ئەرکی تەنها جێبەجێکردنی ئەو فەرمانانەیە، کە بە پێی پلەبەندی سەربازییەوە، لە باڵاترین دەسەڵاتەوە بۆ نزمترین دەسەڵات دەردەچن. ئەگەر ئەو پلەبەندییەش کە بنەمای سەرەکی و بنەڕەتی ژیانی سەربازییە نەبێت، ئەوا شتێك نییە بە ناوی پەیکەری کارگێڕی سوپا و لەشکر. سەرباز لە ژێر فەرماندایە، ناتوانێت لەو ئەرکەی بۆی دیاریکراوە دەربچێت، ئەمە بەو مانایە نییە سەرباز مر□ق ن□بێت و بوونەوەرێکی دەعەجانی بێت، بەڵکو بەو مانایەی سەرباز بەرلەوەی مر□ق ب□ت، لە ژیانی سەربازیدا سەربازە، بۆیە هەمیشە پێی دەگوترێت جێبەجێ بکە، دوانر گفتوگۆی لە سەر بکە کە لێرەدا بەها و مانایەك بۆ گفتو گۆ نامێنێتەوە. پەیوەندی نێوان مرۆڤەکان لە ژیانی سەربازیدا، لە سەر ئەو پلەبەندییە ڕێکدەخرێت و شێوەی هەڕەمێکی پیرۆز وەردەگرێت. ئەو زمانەی لە سەربازگەیەك و لە جەنگ و شەڕدا هەیە، زمانێك نییە وەك هەر زمانێکی دیکەی نێو پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان، چونکە لەوێدا ئەرك و ڕێککاری سەربازی هەیە. لەو ڕوانگەیەوە گەر سەرنج لە کارەکتەرە سەربازییەکان لەو شانۆنامەی بەختیار عەلی بدەین، ئەوا هەست ناکەیەن ئێمە لە بەردەم وێنەیەکی تۆقێنەر و جەلادانەی سەرباز و فەرماندەکانداین، بەڵکو وەك هەر کەسێکی ئاسایی دەبینرێن و دەدوێن. تەنانەت پەیوەندی سەلیم وەك موڕاسیلێك (ئەوانەی سەربازیان کردووە دەزانن موڕاسیل َچییە!) و سوپاسالار کە بەرزترین پلەی سەربازییەو لە دوای وەزیری بەرگرییەوە دێت، پەیوەندییەکی زۆر ئاسایی و کۆمەڵایەتی و کاریکاتۆرانەیە. سەلیم بە جۆرێك لەگەڵ سوپاسالار دەدوێت، کە هیچ سام و ترس و شکۆیەکی سەربازی لێ نابینرێت، کە ئەمەش پێچەوانەی ژیانی سەربازییە کە جیاوازییەکی گەورەی لە ژیانی کۆمەڵایەتیدا هەیە. سەلیم و سوپاسالار، وەك دووکەسی میللی و ئاسایی دەدوێن، تەنانەت نادییە و سوفیان و ئەوانیتریش بە هەمان شێوە لەگەڵ سوپاسالار گفتوگۆ دەکەن،

وەك ئەوەى لەبەرانبەر هەر كەسێكى ديكەى ئاسايى بن. لێرەدا خاڵێك هەيە كە دەبێ ڕووني بكەمەوە، بۆ ئەوەى وا لێك نەدرێتەوە كە ئەمە دەقە و پەيوەنـــدى بە واقيعەوە نييە و لە خەيــاڵەوە ســەرچاوەى گرتــووە، وەك ئەوەى زۆرجــار كــاك بەختيــار و خــوێنەرە زەبەنــد و سەرسامەكانى ئەويش، لە وەڵامى ئەوانيتردا، وەك وەڵامدانەوەيەكى ئامادە و جازر بەدەست دەيڵێن. مەبەستى ئێمە ئەوەيە، لەو دەقەدا ئێمە لە بەردەم كارەكتەرێكين كە سەربازن، سەربازيش دەبێ پابەندى بنەما سەربازييەكان بێت و وەك سەرباز ڕەفتار بكات، بەرلەوەى وەك مرۆڤ، چونكە نا بێ ئەوەمان بيربچێت پرۆسەى بە سەربازبووني مرۆڤە دواجــار ئەو هەســت و تێگەيشتنـەى لا دروت دەكــات، كە وەك ســەربازي□ك بكوژێت و خوێن بڕێژێت، ئەمەش ڕەنگدانەوەى كردارى بە سەربازيبوونە بەو مانا يەى تا هەڵگڕى شوناسى مر□ڤ، ناتوانێت كەس بكوژێت، بەڵام كاتێ دەبێتە سەرباز، ئيدى هەست دەكات ئەوەى دەيكات، جۆرێك لە ڕەوايەتى مرۆيى و ياسايى هەيە، بۆيەشە لە جەنگەكاندا، هيچ كام لە سەرباز و فەرماندەكان، خۆيان وەك بكوژ نابينن و بڕوايان وايە ئەركێكــى نيشتمــانى و نەتەوەييــان جێبەجێكــردووە. كەچــى لەو شانۆنامەيەدا، سوپاسالار وەك ئەوەى هيچ پلەيەكى سەربازى نەبێت وەها ڕەفتار دەكات. ئەو لە ديالۆگێكدا بە سەليمى سەرباز و هاوەڵى دەلێت □ من بۆيە حەزم لە جوانييە چونكە ڕقم لە بيركردنەوەيە . ل 57) بەڵام بە پێچەوانەوە، كەس ئەوەندەى فەرماندە سەربازييەكان بيــر نــاكەنەوە، پێويستــييان بە نەخشە و پيلان و نەخشەڕێــى هێڕش و بەرەنگارى نييە. ئەمە لەگەڵ سرووشتى پيشەيى و ئەركى سەربازيانەى سوپاسالار يەك ناگرێتەوە. واتا لەو شانۆنامەيەدا، ئێمە لە بەردەم فەرمانــدەيەكى باڵـــاى سوپـــادا ين، بەڵـــام لە بنەڕەتـــدا وەك فەرمانــدەيەكى سوپــا، ڕۆڵ نــابينێت، هەروەها مــوفتى وڵــاتيش كە بەرزترين پايەى دينييە، كەچى وەك ئەوە وايە شارەزايەى لە ئايين هەر نەبێــت. مــوفتى د□□□ــت: ([illegible] (191 □. [illegible] ! [illegible]

(تا ئەو حۆریەمان
نەبینی نەمانزانی چ جیاوازییەك و مەودایەكی گەورە لە نێوان ژیانی بەهەشت و ژیانی سەر زەوی هەیە) لە ڕاستیدا هەڵەیە، چونکە نەخوێندەوارترین و گەمژەترین مرۆڤی موسڵمان و بڕوادار، دەزانێت جیاوازییەكی گەورە لە نێوان ژیانی دنیا و دوایی هەیە. ئەمیر، بڕوای وایە سوندس سەرچاوەی تێكچوونی ئاسایشی خەلافەت و تێكدانی هزری موجاهیدەكانە و داوا دەكەن بیكوژن، چونكە ناشێ حۆرییەكان لە سەر زەمین بن و ئەوان تەنها لە بەهەشتی خودادا بوونیان هەیە. لە پەردەی سێیەمدا، هەریەك لە تارمایی سوپا سالار و نەجیبە و سەلیم، ڕێكدەكەون ئیدی سوندس بكوژن، بۆیە سەرەنجام بڕیار دەدەن، بیكوژن تاكو ئەویش بچێتە ڕێزی ئەو ژنانەی زیندە بە چاڵ كران و وەك دەسكەوتی شەڕ دیل بوون و كوژران. بەمەش □وداوەكانی نێو شانۆ نامەكە كۆتایان پێدێت. سوندس، كاتێ لەلایەن سوپا و هەروەها

ئەمیرەوە وەك دیلی جەنگ، بە كەنیزە دەكرێت و سەودای پێ دەكرێت، ئەوا وەك پاشماوەی شەڕی بێ باوەڕان وایە، بەو مانایەی بەعس و داعشیش، كورد وەك بێ باوەڕ و كافر دەبینن و سەر و ماڵیان حەڵال دەكرێت، ئەمەڕاستییەكەیە و فاكتەری پشت ئەنفال و بگرە پەلامارەكانی داعشی ئیسلامیش بوو، بەڵام لەبەر ئەوەی نووسەر بە خۆپارێزییەوە لە ئایین ئەو شانۆنامەی نووسیوە، ئیدی نە بەعس و نە ئایینی ئیسلامیش، وەك سەرچاوەی بە سەبایاكردنی سوندس پیشان نادات، بۆیە گەر بە وردی سەرنج لە ناوەڕۆكی شانۆ نامەكە بدەین، دەبینین واقیعەكە پیشان دەدرێت، بەڵام فاكتەكانی ئەو واقیعە پیشان نادرێت، بەو مانایەی نووسەر نایەوێت پێمان بڵێت ڕەوایەتی و هێزێكی ئیسلامییانە لە پشت دیلكردنی سوندسن، بەڵكو دەیەوێت وەك قەدەرێكی ئیلاهی و خودایی وەسفی بكات، كە ئەمە چارەنووسی ژیانی ئەو بووەوە دەبوا هەر بەو شێوەیە بێت. دواجار دەڵێم، بەختیار عەلی، چونكە لە بنەڕەتدا شانۆنامەنووس نییە و ڕۆماننووسە، ئیدی لە شانۆگەرییەكانیدا، نەیتوانیوە وەك شانۆكار و سیناریۆنووسێك دەقەكە بە شانۆ بكات، ئەگەر تەكنیكی نووسینی شانۆنامەكەش هەڵبوەشێنینەوە وەریبگێڕینە سەر ڕۆمان، ئەوا دواجار میوانێك لە سەر زەمینی دوورەوە وەك ڕۆمانی لێ دێت، بەتایبەتیش ئەگەر شێوازی دیالۆگەكانی كارەكتەرەكان، لە شێوازی شانۆییەوە بكرێنە دیالۆگ و گێڕانەوە. لە دەقی شانۆییدا، دیالۆگ ڕۆڵی هەیە، بەڵام نابێ ڕەهەندی شانۆنامەكە تەنها دیالۆگ بێت. من كاتێ ئەو كتێبەو ئەویتریش(بۆ دۆزەخ ئەی بێ گوناهانم) خوێندنەوە، هەستم نەكرد دەقی شانۆیی دەخوێنمەوە، چونكە ڕۆڵی بەرجەستەكراوی كارەكتەرەكان، لە بنەڕەتدا ڕۆڵێكی شانۆیانە نییە، بەڵكو وەك كارەكتەری نێو ڕۆمانەكانی وان، كە بێگومان جیاوازییەكی گەورەش لە نێوان ڕۆمان و شانۆدا هەیە، كە لەكاتێ خوێندنەوەیان وەك دەقێك، دەبێ خوێنەران بە ڕوونی ئەو جیاوازییانە ببینین و هەست پێ بكەن!

*ئەم بابەتە لە هەفتەنامەی ڕێگای كوردستان ژمارە (1423) لە 28/1/2025 بڵاوكراوەتەوە.